»... ok brann hann»

VARFÖR SPARKADE TOR IN DVÄRGEN LIT I BALDERS BÅL?

Av Henrik Williams

Om guden Balder »är bara gott att säga. Han är den bäste och alla lovordar honom. Han är så vacker att se och så ljus att det lyser om honom, och det finns en växt som är så vit att den liknas vid Balders ögonfransar. Det är den vitaste av alla växter, av det kan du förstå hur sköna både hans hår och hans gestalt är. Han är den klokaste av asarna och den vältaligaste och mildaste» (Edda s. 51 f.).

Balder är i själva verket den ende som är odelat sympatisk i den brutala, lömska och självgoda skara asarna utgör. Det är därför inte märkligt att de blev uppskakade när Balder drömde en hemsk mardröm med innebörden att hans liv var i fara. Gudarna tog allvarligt på detta omen, inte minst hans mamma Frigg, som utkrävde fredslöften från allt på jorden för att avvärja hotet. Inte bara djur, fåglar och ormar, utan också »eld och vatten, järn och alla sorters malm, stenar, jord, träd, sjukdomar» och gift fick lova att aldrig skada Balder (a.a. s. 80).

Den osårbarhet som han nu åtnjöt demonstrerades och firades genom att alla på tingsplatsen fick idka skytte mot honom med alla sorters kastvapen och andra projektiler. Alla var nöjda utom Loke. Denna »gudarnas bakdantare» som var Balders motsats i allt, inte minst slughet, förklädde sig till kvinna och listade ur Frigg att allting hade svurit att skydda hennes son – allting med ett undantag, den späda misteln, som Frigg hade ansett för ung för att avkrävas en sådan ed.

Mer behövde inte Loke få veta. Han letade reda på misteln, ryckte upp den och gick till tinget där han hittade Balders blinde halvbror Höder stående i utkanten av folksamlingen. Loke uppmanar Höder att liksom de andra hedra Balder, ger honom misteln och riktar in honom mot målet. Den urstarke Höder kastar misteln som genomtränger Balder och dödar honom, »och det var den största olyckan någon har vållat bland gudar och människor» (sist a.st.). Mordet skakar gudasamhället och förutskickar katastrofala följdverkningar. Loke själv får till sist sitt länge välförtjänta straff, Hermod

Föredrag vid Akademiens sammanträde den 17 september 2003.

skickas till Hel för att övertala henne att släppa Balder ur dödsriket och Oden slits mellan kravet att hämnas och förbudet att göra just detta p.g.a. tingsfriden och tabut mot vendetta mot sonen Höder.

Allt detta förbleknar dock jämfört med känslostormarna vid Balders begravning, vilken skulle ske genom bränning på hans eget skepp. Men när det skulle sjösättas gick det inte att rubba, utan en jättinna vid namn Hyrrokkin fick tillkallas. Hon kom ridande på en varg med huggormar som tömmar (se fig. 1) och fyra bärsärkar fick vakta hennes riddjur. Hyrrokkin sköt ut skeppet så att syllarna började brinna och landet skakade. »Då blev Tor vred och grep hammaren och ville krossa hennes huvud» (a.a. s. 81), men det avstyrdes. När Balders kropp sedan fördes ut till skeppet dog hans hustru Nanna av sorgen och lades också på gravbålet, vilket antändes.[1] Bålfärdens avslutning lyder (a.st.):

> Þá stóð Þórr at ok vígði bálit með Mjǫllni. En fyrir fótum hans rann dvergr nokkurr. Sá er Litr nefndr. En Þórr spyrndi fœti sínum á hann ok hratt honum í eldinn ok brann hann.
>
> Då stod Tor bredvid och invigde bålet med Mjölner. Och framför hans fötter rände en dvärg. Han kallas Lit. Men Tor sparkade till honom med foten och stötte in honom i elden, och han brann upp.

Därefter fortsätter begravningsceremonin.

Den lilla episoden med dvärgen som flyger som en fotboll över vattenytan väckte direkt mitt intresse när jag första gången läste dessa rader på fornisländska höstterminen 1979, och de har inte upphört att fascinera mig sedan dess. Varför skulle Snorre Sturlasson nämna en så obetydlig händelse när han ställde samman de mäktiga gudamyterna i Edda, sin lärobok i skaldekonsten?

Dvärgen Lit och hans öde tas inte nuförtiden upp till egentlig diskussion bland filologerna. I de senaste handböckerna och uppslagsverken om fornnordiska fenomen omnämns pliktskyldigt hans existens i samband med skildringar av Balders bålfärd,[2] men sällan eller aldrig fördjupas diskussionen. Oftast förtigs helt episoden med Lit, vilket väl innebär att den bedöms som betydelselös[3] och att tidigare tolkningsförsök inte ens är värda att omnämna.

[1] *En Æsirnir tóku lík Baldrs ok fluttu til sævar. Hringhorni hét skip Baldrs. Hann var allra skipa mestr. Hann vildu goðin fram setja ok gera þar á bálfǫr Baldrs. En skipit gekk hvergi fram. Þá var sent í Jǫtunheima eptir gýgi þeiri er Hyrrokkin hét. En hon kom ok reið vargi ok hafði hǫggorm at taumum þá hljóp hon af hestinum, en Óðinn kallaði til berserki fjóra at gæta hestsins, ok fengu þeir eigi haldit nema þeir feldi hann. Þá gekk Hyrrokkin á framstafn nǫkkvans ok hratt fram í fyrstu vidbragði svá at eldr hraut ór hlunnunum ok lǫnd ǫll skulfu. Þá varð Þórr reiðr ok greip hamarinn ok myndi þá brjóta hǫfuð hennar áðr en goðin ǫll báðu henni friðar. Þá var borit út á skipit lík Baldrs, ok er þat sá kona hans Nanna Nepsdóttir þá sprakk hon af harmi ok dó. Var hon borin á bálit ok slegit í eldi.* (Efter Faulkes 1988 s. 46.)

[2] Bæksted 1984 s. 160, Holtsmark 1992 s. 107.

[3] Så t.ex. Ellis Davidson 1966, Lid 1980, Ström 1985, Medieval Scandinavia.

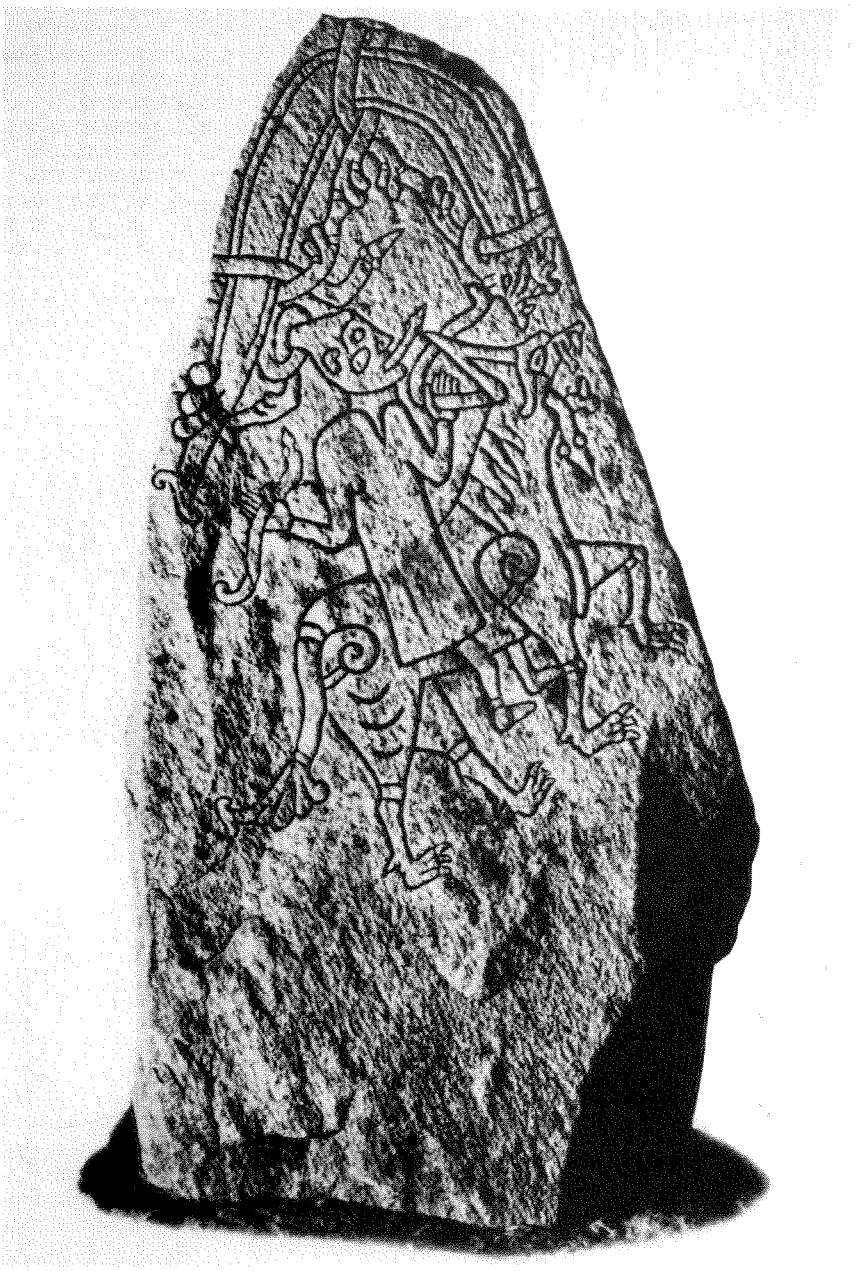

Fig. 1. Hunnestadsmonumentet i Skåne. Foto: Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Ristningen föreställer troligen jättinnan Hyrrokkin på sin ridvarg (se senast Raudvere 2003 s. 35).

Mittemellan ett naket omnämnande och en talande tystnad ligger Rudolf Simeks uppfattning i det senast utgivna lexikonet över nordisk mytologi. Han skriver (1995 s. 239 f.): »da der Zwerg in dieser Episode keine klare Funktion erfüllt, könnte die Episode auf einen unklaren Namen in Snorris

Vorlage zurückzuführen sein». Intressant nog lyder den isländska upplagan (1993b s. 155) annorlunda på denna punkt:

> Ekki hefur verið hægt að skýra hvaða hlutverki dvergurinn gegnir í frásagn þessari, og gæti það bent til þess að nafnið sé komið úr heimildum sem Snorri hefur haft aðgang að, en nú eru glataðar.
>
> Det har inte varit möjligt att förklara vilken roll dvärgen har i denna berättelse, och det kan vara tecken på att namnet har hämtats från källor som Snorre har haft tillgång till, som nu är förlorade.

Det är den isländske redaktören Heimir Pálsson som har infört betydelseglidningen från att Snorre skulle ha missförstått sin källa till att episoden är korrekt återgiven efter en förlorad källa.[4] Jag anser att Heimir Pálsson har rätt i sin förmodan, men vi kommer inte närmare Lit-episodens tolkning bara för att den förklaras som autentisk. Däremot förtjänar den större uppmärksamhet.

Jag skall därför göra ett försök att förklara hur och varför Snorre använder sig av dvärgen Lits tragiska öde just i skildringen av Balders bålfärd. Men jag måste då ta en ganska lång omväg och börja med den 1800-talsforskning som enligt min mening har lett in tankarna på fel spår.

Den som verkligen engagerat sig i Lits roll vid Balders bålfärd är Viktor Rydberg som skriver (1889 s. 289):

> Hela denna episod bildar en kedja af orimligheter, om man vill betrakta den som en redogörelse för hvad mythen värkligen berättat om Balders bålfärd. Att en jättekvinna vore starkare än Thor och alla asar och vaner tillsammanstagne är något, som aldrig kunnat falla en troende hedning in. Hvad mythen berättat om Thor motsäger också något sådant på det bestämdaste. Orimligt är, att gudarne skulle så förödmjukat sig, att de sändt bud till sina fiender jättarne, för att begära sådan hjälp af en jättekvinna; orimligt vidare, att Thor skulle velat döda henne, när hon gjorde dem den tjänst, hvarom de bedt henne. Hvarför den i grunden välvillige Thor skulle sparkat dvärgen i elden kan ej häller inses, och hans uppförande såväl i det ena som det andra fallet lämpar sig illa till den högtidliga och rörande handling, under hvilken detta skulle ha inträffat.
>
> Allt får däremot sin tillfredsställande förklaring, sedan vi genom Husdrapa blifvit förvissade om att det är konstvärket på Hjardarholt, men icke mythen, som framstält dessa uppträden.

Husdrapa som Rydberg hänvisar till är den ursprungligen långa dikten av Ulf Uggesson som beskriver bilder på väggen till Olav påfågel Höskuldssons hall. Endast 14 strofer är bevarade, och det i Edda. Rydberg utgår från en äldre och felaktig uppfattning om vad och vem som verkligen ingick i den aktuella dikten (se nedan).

[4] Han omtalar i förordet (s. 7) att Simeks manuskript har utökats från den tyska utgåvan för att bringas i överensstämmelse med den kommande engelska utgåvan. Den engelska versionen (1993a s. 189) stämmer dock (nästan helt) överens med andra upplagan av den tyska på denna punkt (»As the dwarf in this episode fulfils no obvious function, the episode could come from an obscure name (or detail) in Snorri's original.»). Ingendera har alltså påverkats av Heimir Pálssons ingrepp.

Hyrrokkin tolkar Rydberg (s. 290) som Heid, vilket skulle vara en kvinnlig motsvarighet till Loke, och ridvargen som Fensrisulven, en av Lokes söner. Om Lit skriver han (s. 290 f.):

> Vid skeppets bakstam hade konstnären anbragt en figur, som Husdrapa kallat *Litr*, och som Gylfaginning antagit vara en dvärg, emedan namnet *Litr* förekommer i dvärglistan, Völusp. 12. Men Litr har bland andra betydelser äfven den af lax och användes som binamn till Loke, som ju uppträdt i laxham. [---] Såsom Loke-epithet nyttjas Litr i en strof, som tillskrives Brage skald [...]. [---] Genom att anbringa Hyrrokkin vid bålskeppets förstäf och en lax som symbol av Loke nere vid dess bakstam har således konstnären velat utsäga, att Hyrrokkin och Loke voro de, som egentligen förorsakade Balders död och därmed åstadkommo, att hans skepp med sin ägares bål ombord vardt skjutet på sina kaflar ut i hafvet. Att Thor framställdes sparkande laxen in i elden, har sin förklaring däri, att Thor var den, som till hämd för Lokes missgärningar förskaffade honom ur Franangers fors in i den håla för underjordisk eld, där han ligger fängslad intill Ragnarök.

Detta Rydbergs symboliska tolkningssätt leder inte till någon egentlig förståelse av vilken roll Lit-episoden egentligen spelar i Edda. Den författare som sammanfogade dessa olika mytiska och narrativa element förläggs bara längre tillbaka i tiden än Snorre. Rydbergs påståenden om att dvärgen Lit nämns i Husdrapa (se nedan), om namnets användning för 'lax' och dettas användning som binamn till Loke saknar dessutom grund. Slutligen vill jag ifrågasätta hela hans attityd om orimligheten i händelserna vid Balders bålfärd. Men mer om detta senare.

Även Jan de Vries (1937 § 209) gör ett försök att komma tillrätta med Lit men stannar för att han inkluderats av Snorre bara för att han ingått i de avbildade gestalterna på Olav påfågels vägg; av »schematiska» skäl krävdes en dvärg vid sidan av gudar och jättar. Denna figur kunde sedan »leicht die Phantasie eines Betrachters erregen». I andra upplagan av sitt standardverk (1956 § 484) ansluter han sig dessutom till en tanke av Otto Höfler om Lit som den dansande gestalten i hällristningarnas skeppsbilder, dock med följande reservation: »Dieser verwegene Gedanke enthält eine Mögligkeit der Erklärung, aber vorläufig auch nicht mehr.»

Slutligen har Britt-Mari Näsström så sent som 2001 (s. 124) framfört tolkningen att Tor sparkade in Lit i elden »för att ge de avlidna en tjänare i Den Andra Världen». De religiösa eller andra motiven till ett sådant förfarande är ytterst osäkra och tolkningen verkar lika osannolik som det besläktade förslaget att Lits död utgör ett offer vid ett skepps stapelavlöpning (jfr Munch 1967 s. 122), något som föreslogs tidigt men som avvisades redan av de Vries 1937 (a.st.). Inte heller Leif Nordenstorms (1994 s. 267, 273) okritiska medräknande av Lit som ett vittnesbörd om dödande vid begravningar (trots att denne inte passar in i någon av Nordenstams kategorier, a.a. s. 272) har något förklaringsvärde.

Sammanfattningsvis vill jag påstå att försöken att tolka Lit-episoden utmärks av en viss desperation och att endast Rydberg på allvar gått in för att sätta in den i ett större sammanhang. Skall man då tro på att Lit är en repre-

sentation för Loke, att han är en kultisk bifigur som utifrån sin plats i ett bildsnideri har givits narrativ gestaltning eller att han hårdhänt rekryteras till en tjänarställning i dödsriket? Ingendera förklaringen känns attraktiv och det finns anledning att se om en alternativ tolkning står att erbjuda.

Ett principiellt problem vid behandlingen av Snorres skildring är vilket tolkningsperspektiv som anläggs. Att Balders död är ett av de teman Snorre särskilt intresserade sig för är uppenbart (Mosher 1983 s. 205). Händelserna vid bålfärden har av de flesta forskare setts i ett större, ofta komparativt, religionshistoriskt perspektiv och Lit-episoden har därmed bara blivit en bagatell i den länge mycket livaktiga forskningen om Baldersmyten. Andra källor har hela tiden dragits in för att man skall nå fram till en ursprunglig och ren form av denna myt, och gemensamt för många forskare är att se Balder som en fruktbarhetssymbol. Fruktbarhetsteorin är dock tämligen steril när det gäller att tolka ett litterärt verk som Edda. Snorre har uppenbarligen byggt sin framställning på ett källmaterial, många gånger av mytologisk art, men hans intention har rimligen inte varit att belysa religionshistoriska förhållanden i mycket gammal tid utan att ge en bakgrund till de metaforer skalderna i hans egen tid fortfarande använde. Edda är en handbok i poesi och i sig själv ett i hög grad litterärt verk. Varje narrativt element som ingår har valts och formats av Snorre för att tjäna litterära syften. För att förstå en enskild episod måste den sättas i det större sammanhang som Snorres narration utgör.

En utgångspunkt för att rätt förstå vad som händer vid Balders bål är att skärskåda den motvilja som Viktor Rydberg kände inför scenen. Han argumenterar alltså mot:

1. att Hyrrokkin skulle ha behövts för sin styrkas skull,
2. att asarna skulle förnedra sig genom att inbjuda henne,
3. att Tor skulle varit fientlig mot någon som gjorde gudarna en tjänst,
4. att »den i grunden välvillige» Tor skulle sparkat dvärgen och betett sig olämpligt vid ett högtidligt tillfälle.

Jag vill hävda att läget i själva verket är rakt motsatt det som Rydberg förutsätter och att varje enskild episod vid Balders bålfärd faller exakt på plats. Vi måste därför ånyo skärskåda den scen som Snorre skildrar.

1. Det är inte säkert att det bara var styrkan som saknades den samlade gudaskaran när Balders skepp skulle sjösättas. *Hann vildu goðin fram setja ok gera þar á bálfǫr Baldrs. Enn skipit gekk hvergi fram.* »Men skeppet gick inte att rubba», står det. Detta antyder att något mer än kraftlöshet ligger bakom gudarnas oförmåga. T.o.m. Tor finner sig stundom sakna sin styrka och det främst när magi är inblandad; man kan t.ex. tänka på äventyret hos Utgårda-Loke där Tor till synes blir för svag för att knyta upp en matsäck,

lyfta en katt och brotta ner en gammal gumma (Edda s. 71, 75 f.). Även vid det tillfälle då han dödade jätten Hrungner men hamnade under dennes ben krävdes bara att Tors tre år gamla son Magne lyfte bort benet, den Magne som dessutom påstod att han kunde ha fällt jätten med ett knytnävsslag (s. 118). Gudarnas oförmåga illustrerar på ett litterärt plan två samhöriga tendenser. Balders död kopplas i Edda direkt till gudarnas undergång och hans bålfärd förebådar den. Om det är magi med i spelet är det jättarna som bedriver den på gudarnas bekostnad och är själva immuna mot den. Därför kan Hyrrokkin utföra det som ingen av asarna eller vanerna kan och hennes insats är därmed mytologiskt nödvändig. Gudarnas kraftlöshet och i synnerhet Tors svaghet har dock också en psykologisk dimension. Outhärdlig sorg leder lätt till orkeslöshet, och jag finner för egen del att den starke Tors impotens är övertygande och bidrar till den starka känsloskildringen vid bålfärden. Motivet är därmed också litterärt motiverat.

2. Det är inte säkert att gudarna som helhet blev förnedrade genom att bjuda in en jättinna till begravningsceremonin. Margaret Clunies Ross (1996 s. 93) uppmärksammar ett påpekande av Preben Meulengracht Sørensen att asarnas ambition är att »inkorporera jättarna som underordnade i sitt samhälle med hjälp av den fredliga metoden att hålla en rad gästabud». Hon menar att Balders begravning är en annan ceremoni i vilken gudarna ville inkorporera jättarna, därav Hyrrokkins medverkan. Oavsett om detta håller streck bör man uppmärksamma det faktum att inte alla jättar framstår som onda i Snorres mytologi, om än ofta besvärliga och provocerande. Havsguden Ägir, som gudarna ibland gästar är jätte, liksom Tjatse, som visserligen dödas av asarna men som tydligen har rättigheter i gudasamhället eftersom hans dotter Skade som förlikning får välja sig en make bland gudarna. Både Loke och Gerd, Frös hustru, hade jätteanor men räknas ändå in bland asarna. Någon absolut åtskillnad iakttas alltså inte mellan gudar och jättar. Hyrrokkin fullgör dessutom en viktig uppgift, även om det irriterar Tor.

3. Det är nog väl mycket begärt av Tor att han borde reagera med tacksamhet mot Hyrrokkin. Nödvändigheten att inkalla henne är för honom personligen förnedrande nog. Clunies Ross (a.a. s. 94 f.) belyser situationen ytterligare:

> Snorres berättelse betonar hur svårt det var för gudarna, särskilt för Tor, att uthärda Hyrrokkins närvaro mitt ibland dem. Hon kom ridande på en varg med en huggorm till tygel. De fyra bärsärkar som avdelats för att ta hand om hennes riddjur, medan hon sköt ut skeppet, måste fälla omkull vargen för att kunna hålla den. Dessutom blev Tor vred över att hon lyckades stöta ut skeppet som sände Balder till dödsriket, en handling som åtföljdes av eldflammor från syllarna och av jordskalv, det slags kosmiska störningar som normalt beledsagade hans egna handlingar.

4. Det är nog bara Viktor Rydberg som skulle komma på tanken att kalla Tor för »den i grunden välvillige». Om Balder var en sympatisk as så var Tor en buse som med nöd och näppe kan lägga band på sig. Om man tar de poetiska gudamyterna som exempel möter oss en ilsken och våldsbenägen Tor i snart sagt varje dikt han figurerar i (Den poetiska Eddan):

Völvans spådom 26	Blott Tor slog till, trängd av vrede – han sitter sällan då slikt han spörjer – [...].
Sången om Harbard 27	»Du slemsinte Harbard! Dig sloge jag ihjäl, om jag blott nådde med näven över sundet.»
Kvädet om Hyme 30	Tor tog kristallkalken, kastade den raskt mot en stolpe av sten, som brast, sittande slog han sönder pelare [...].
Lokes träta 61	Tor kvad: »Tig du vrångbörding! Väldiga hammarn, Mjöllne, tar målet ur dig. Med höger hand svingar jag Hrungnes bane och bräcker alla dina ben.»
Trymskvädet 32	Han slog ihjäl jättens syster, som hade bett om brudegåvor: hon fick sår i stället för silver och gull, hammarslag rönte hon för ringars mängd.

Tor kan helt enkelt inte styra sin vrede, i alla fall inte med den begränsade intelligens han besitter. T.o.m. hans egen far driver våldsamt med honom i Sången om Harbard. På ett rent psykologiskt plan är det därför inte underligt att han brukar våld mot Lit, det är istället överraskande att han lägger band på sig så länge som han gör. Ändå trappas hans ilska upp genom en provokationens trestegsraket: frustrationen i sorgen över halvbroderns död och sin egen kraftlöshet, aggressionen i hotet mot Hyrrokkin med hammaren som de andra får avvärja och slutligen den förlösande aggressionens fullbordande i den mördande sparken mot Lit. Hela den uppbyggnad av lidande som kulminerar med Nannas död – hon bokstavligen brister av sorg – får ett slags utlösning i Tors våldshandling. Lit tjänar här som en katalysator.

Tor är en gud som inte ofta lyckas verbalisera sina känslor och vars inre sinnesstämning, oftast ilska, tar sig fysiska uttryck. Vid skenbröllopet med Trym brinner hans ögon som eld, rimligen av avsky och hat (Trymskvädet 27). När ett ben på en av Tors bockar har brutits av reagerar han enligt Edda (s. 70) på följande sätt:

> Det behövs inte många ord om det, alla kan förstå hur rädd bonden blev när han såg Tor rynka ögonbrynen ner över ögonen. Det han såg av ögonen fick honom att tro att han skulle falla samman inför bara blicken. Tor kramade med händerna om hammarskaftet så att knogarna vitnade [...].

Den senare episoden slutar utan våld, men Tors humör kan tydligt avläsas i form av fysiska reaktioner. Gudens våldsbenägenhet är så förväntad att det

på ett annat ställe (s. 71) särskilt påpekas att det sägs att »Tor för en gångs skull tvekade att slå med hammaren».

Att Tor sparkar Lit är alltså inte det minsta märkligt. Med tanke på hans störda aggressionshantering vore det snarast förvånande om så inte skedde. Det rätta uppsåtet bakom Tors handling har redan identifierats av t.ex. Gottfried Lorenz (1984 s. 572), som skriver: »Wahrscheinlich handelt es sich bei Snorris Darstellung um einen Þórr-Topos und einen Beleg för Þórs Unbeherrschtheit.» (Se också Dieterle 1986 s. 295 f.) Det är just när Tor blir frustrerad, ibland under ett försök att utöva våld, som han reagerar på detta sätt. När jätten Hyme hindrar Tor från att döda Midgårdsormen »svängde Tor näven mot Hymers öra så att han stöp över bord» (Edda s. 79).

Rydbergs sista invändning att Tors beteende »lämpar sig illa till den högtidliga och rörande handling» som begravningen utgör kan tillbakavisas med hänvisning till ett påpekande av Clunies Ross (1996 s. 95) att Tor är beredd att också vanhelga en annan helig plats när han hotar att döda Loke i Ägirs fredade gästabudshall. Mordet på Lit hinner helt enkelt ingen stoppa.

Jag menar alltså att Lit-episoden till fullo är motiverad i Snorres berättelse, att den passar narrativt väl in med andra element och att den utgör en logisk klimax på den aggressionsspiral som sätts igång inom Tor i samband med Balders begravning.

Men det återstår att förklara varför Snorre valde att låta Tor utöva våld mot just en dvärg, varför denna dvärg alls namnges och varför han nödvändigtvis måste sparkas in i en eld. Om jag nu påstår att Snorre hade goda skäl för allt han skrev måste jag rimligen kunna ge ett svar även på dessa frågor. Men då måste jag lämna den litterära metoden till förmån för annan typ av filologi.

Utgångspunkten ligger i det faktum att en dvärg sparkas in i en eld. Min hypotes är att Snorre utgått ifrån ett folkligt berättarmotiv som han har inarbetat i sin Edda av dramatiska och litterära skäl. Edda vimlar av sådana motiv av olika slag. En typ behandlas ingående av Snorre själv i inledningen till verket, nämligen upphovssägner (Edda s. 25):

> [Gud] gav dem också visdom, så att de förstod alla världsliga ting och allt de kunde se i luften och på jorden, och de förundrades och frågade sig varför jorden och djuren och fåglarna hade vissa egenskaper gemensamma men ändå var olika beskaffade.

Och så nämner han (s. 25 f.) geologiska, biologiska och astronomiska fenomen som människorna tillskrev olika orsaker. »Men de förstod allting med jordisk förståelse, eftersom de inte hade fått andlig insikt. Därför trodde de att alla ting var gjorda av något ämne» (s. 26).

Edda innehåller olika typer av upphovs- eller förklaringssägner, s.k. aitiologiska berättelser. En vanlig typ utgörs av didaktiska förklaringar till olika naturfenomen. Vinden kommer t.ex. från en jätte i örnskepnad som

viftar med vingarna (s. 48 f.). Natt, dag, sol och måne är personer som har relevanta egenskaper och t.ex. solens färd över himlen föranleds av att hon jagas av vargar (s. 40). Tre aitiologiska sägner som förknippas med Balders död kan också nämnas. Det faktum att kondens bildas på t.ex. en kall sten som förs in i rumsvärme förklaras med att Hel lovade släppa Balder ur dödsriket om allting i världen begrät honom, vilket som bekant skedde med ett undantag (s. 82). När Loke sedan jagades av asarna förvandlade han sig till en lax men fångades i ett hårdhänt grepp av Tor: »Och för den sakens skull är laxen smal baktill», skriver Snorre (s. 84). När Loke slutligen binds vid några klippor med huggormsgift drypande i ansiktet förorsakar hans ryckningar jordbävningar (sist a.st.).

En andra typ av sägner signalerar sitt aitiologiska innehåll genom namnsymbolism. Låge som äter fortare än Loke är elden personifierad, och Huge som springer fortare än Tjalve är hågen, tanken själv (s. 73 f., 76 f.). Av de tre nornornas namn är *Urd* och *Verdandi* samhöriga med verbet *varda* (fornisl. *verða*), och *Skuld* betyder passande nog 'det man är skyldig'.

Den tredje typen utgörs av förklaringar till seder och bruk. Om guden Vidar får man bara veta att han är tystlåten och har en tjock sko (s. 56). Först i ragnaröksskildringen framkommer det att Vidar är den ende som rår på Fenrisulven (s. 86):

> Men då kommer Vidar fram och ställer sig med ena foten i ulvens underkäke. På den foten har han en sko som man har samlat till i alla tider, det är de bitar man bruka skära bort från skon vid tån och hälen. Därför skall den som vill bistå asarna kasta bort de bitarna. Med ena handen tar han ulvens överkäke och river itu hans gap, det blir ulvens död.

Varför ska man aldrig kasta en brynsten tvärsigenom ett rum? Jo, för då rör sig den brynstensflisa Tor fick i huvudet vid kampen med Hrungne (s. 118 f.).

Kedjan Gleipne användes för att fjättra Fenrisulven och bestod som bekant av kattens buller, kvinnans skägg, bergets rötter, fiskens andedräkt, fågelns spott och slutligen björnens senor, allt saker som enligt Edda inte finns längre (s. 58). Den sista ingrediensen kanske förvånar, björnsenor finns väl? Men som Bo Almqvist (1991 s. 99 ff.) har visat trodde man faktiskt inte det en gång i tiden, en folktro som avsatt spår bl.a. i Färingasagan samt alltså också i Edda.

Snorre drog sig uppenbarligen inte för att arbeta in de tre olika typerna av förklaringssägner i Edda, men det sker sällan öppet. Särskilt namnsymboliken står ofta för sig själv och det är långt ifrån alltid vi förstår vilken funktion en gestalt har även när vi av namnet kan misstänka att avsikten är att påkalla vår uppmärksamhet.

Även dvärgars namn kan antyda vidare sammanhang. Enligt skapelseberättelsen i Edda (s. 38) sattes himlen upp över jorden »med fyra hörnkanter, och under varje hörn satte de en dvärg. De heter Östre, Västre, Nordre och

Södre.» Namnen symboliserar naturligtvis det naturfenomen dvärgarna står som representanter för, alltså väderstrecken.

Östre och hans kollegor nämns också i Dvergatal, den lista över dvärgnamn som återges i Völvans spådom och i Edda (s. 43 f.). Andra dvärgnamn i samma lista som tycks signalera naturfenomen är *Nye* och *Nide*, som representerar månens faser, och kanske *Froste*, som kan inkarnera kölden. Abstrakta egenskaper förekommer också, t.ex. *Tekk* (fornisl. *þekkr* 'angenäm') och *Vitter* (fornisl. *vitr* 'klok') som föregår namnet *Lit*.

De flesta forskare förknippar det senare namnet med substantivet isl. *litr* 'färg' (got. *wlits* 'ansikte, utseende', forneng. *wlite* 'klarhet, utseende) men det finns också ett likalydande adjektiv med betydelsen 'färgad', och eftersom *Tekk* och *Vitter* är adjektiviska namn kan *Lit* mycket väl vara det också – vilket de Vries (1962 s. 359) förutsätter. I svenskt rikksspråk är ordet känt bara i sin adjektiviska användning och endast som senare led i sammansättningar som *rödlätt* och *ljuslätt*, men i svenska dialekter och andra nordiska språk finns också substantivet väl bevarat (Hellquist 1948 s. 569). Sigfried Gutenbrunner (1955 s. 66) menar att *Litr* är ett smeknamn med betydelsen 'von guter Farbe, gesunden Aussehens'. Ásgeir Blöndal Magnússon (1995 s. 568) anser att namnet troligen är besläktat med appellativet isl. *litr* och möjligen betyder 'við tiltekinn (dökkan?) lit' ('med viss, mörk?, färg'). Han jämför med en parallellform *Litar* (s. 567), som skulle kunna betyda 'sá sem litar eða gengur í litklæðum' ('den som färgar eller går i färgade kläder'), vilket han associerar med dvärgarnas konstfärdighet och smyckessmideri.

Att namnet skulle kunna anslutas till adj. *lítill*, sv. *liten*, syftande på ett litet väsen är en möjlighet som bl.a. de Vries (1957 § 484) har övervägt men senare (1962 s. 359) övergivit. Denna form skulle alltså utgå från ett långt *i* i roten, vilket synes föga sannolikt. Ásgeir Blöndal Magnússon (a.a. s. 568) har också avvisat förslaget.

Lit finns i det isländska litterära språket även som namn på en jätte, en oxe och en häst. Namn på jättar ingår i samma kategori som de på dvärgar. Mer intressanta är ox- och hästnamnet, vilket väl rimligen syftar på att djuren ifråga har haft en viss färg.

Hur förknippar man då en dvärg som har ett namn som betyder 'färg' eller 'den färgade' med eld? Min gissning är att Lit-episoden går tillbaka på en gammal sägen om hur elden fått sin färg. Liksom andra upphovssägner har kanske denna sitt ursprung i barns undrande frågor. Framför brasan under de långa nordiska kvällarna där muntligt berättande var den främsta underhållningen måste väl elden själv och dess natur ha väckt uppmärksamhet. Elden utmärks av värme, ljus och färg. Vad svarar man egentligen ett barn som undrar varifrån elden fått sin färg? Som nämndes ovan påpekar Snorre att man trodde »att alla ting var gjorda av något ämne». Vilken ämne ingår i elden? Dvärgar var en av de företeelser som användes för att förklara naturfenomen. Nu fanns det en dvärg vars namn betydde 'färg' eller 'den färgade'. Kunde inte han av någon orsak ha färgat eldslågan? En sägen kan

ha skapats där denna dvärg hamnar i en eld, och denna berättelse kan så småningom ha kommit att inarbetas av Snorre i en litterär framställning. (Den kan självklart redan tidigare ha ingått i ramberättelsen om Balders död.)

Jag vill med en gång tillstå att jag (ännu) inte hittat minsta spår av denna av mig antagna sägen utanför Edda. Folkminnesforskare jag konsulterat har inte kunnat hjälpa mig, och i källorna finns det knappast några spår av att man i gamla tider har spekulerat över eldens färg. Tolkningens styrka bygger därför i första hand på den grad av sannolikhet den kan anses besitta, något som det tillkommer andra att avgöra. Att elden i sig har ansetts helig i många kulturer är däremot välbekant. Bland skyter och zoroastrier fanns det en särskilt eldsgud (Nyberg 1937 s. 284), liksom hos romare och särskilt i den vediska religionen med sin Agni (Oldenberg 1970 s. 102–132). Även i nordisk miljö har elden tillmätts magiska egenskaper (se bl.a. Briem 1953).

Sägnen om eldfärgens ursprung kan vara en av de många som har gått förlorade, ett inte osannolikt antagande med tanke på att Snorre även annars utgör källa för en del i övrigt okända upphovssägner. Och det finns faktiskt en del förbindelser mellan dvärgar och eld.

Dvärgarna är starkt förbundna med smideskonsten, för vilken elden spelar en framträdande roll. Enligt Skáldskaparmál (Edda s. 27 f.) är elden liksom vinden bror till jätten Ägir, ett förhållande som inte utreds närmare men väl innebär att även elden har sitt upphov i ett mytiskt väsen. Att olika varelser kan kombineras för att skapa ett naturfenomen framgår av t.ex. skapelsen av himlen med hjälp av jätten Ymers huvudskål och dvärgar under dess fyra hörn (se ovan). Dygnsdelen dag är en man som är son till jättinnan Natt och asaättlingen Delling (s. 40).

Frågan varför just en dvärg har brunnit upp för att färga elden kan kanske besvaras med dvärgarnas starka band till guld. Förhållandet kan illustreras med de tre gåvor dvärgarna efter en utmaning smider åt gudarna: Sivs guldhår, Frös gyllene galt, Odens guldring Draupner (s. 140 f.). Solen är i sin tur luftens eld (s. 26) och kallas också (dvärgen) Dvalins lekvän (s. 190). Jag misstänker att elden ansågs guldfärgad och att förbindelsen med dvärgarna då gav sig själv.

Sammanfattningsvis anser jag att Lit-episoden är litterärt fullt motiverad i Edda. Den har bearbetats av Snorre utifrån en av mig antagen upphovssägen om eldens färg. I detta fall skulle alltså saga utgå från sed.

LITTERATUR

Almqvist, Bo, 1991: Björnens natur. Folkloristiska och filologiska bidrag till tolkningen av två fornisländska textställen. I: Saga och sed.

Blöndal Magnússon, Ásgeir, 1995: Íslensk orðsifjabók. 3. prentun með leiðréttingum. Reykjavík.

Briem, Ólafur, 1953: Trúin á mátt eldsins. I: Afmæliskveðja til Próf. Dr. Phil. Alexanders Jóhannessonar háskólarektors 15. júli 1953 frá samstarfsmönnum og nemendum. Red. Á. Böðvarsson & al. Reykjavík.

Bæksted, Anders, 1984 [1990]: Nordiska gudar och hjältar. Övers. H. Petersen. Stockholm.

Clunies Ross, Margaret, 1996: Hedniska ekon. Myt och samhälle i fornnordisk litteratur. Övers. S. Almqvist. Gråbo.

Den poetiska Eddan. Övers. B. Collinder. 3 uppl. Stockholm 1972.

Dieterle, Richard L., 1986: The song of Baldr. I: Scandinavian Studies 58.

Edda = Snorres Edda. Övers. K.G. Johansson & M. Malm. Stockholm 1997.

Ellis Davidson, Hilda R., 1966 [1988]: Nordens gudar och myter. Övers. B.G. Söderberg. Stockholm.

Faulkes, Anthony (ed.), 1988: Edda. Prologue and *Gylfaginning*. London.

Gutenbrunner, Sigfried, 1955: Eddastudien 1. Über die Zwerge in der Völospa Str. 9–13. I: Arkiv för nordisk filologi 70.

Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.

Holtsmark, Anne 1992: Fornnordisk mytologi. Tro och myter under vikingatiden. Övers. H. Williams. Lund.

Lid, Nils, 1980: Balder. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid 1. 2 uppl. København, Helsingfors, Reykjavík, Oslo & Stockholm.

Lorentz, Gottfried, 1984: Gylfaginning. Texte, Übersetzung, Kommentar. Darmstadt. (Texte zur Forschung 48.)

Medieval Scandinavia: An Encyclopedia. Ed. Ph. Pulsiano. New York 1993. (Garland Reference Library of the Humanities 934. Garland Encyclopedias of the Middle Ages 1.)

Mosher, Arthur D., 1983: The Story of Baldr's Death: The Inadeqacy of Myth in the Light of Christian Faith. I: Scandinavian Studies 55.

Munch, P.A., 1967: Norrøne gude- och heltesagn. Rev. utg. ved A. Holtsmark. Oslo.

Nordenstorm, Leif, 1994: Dödande vid begravningar. Ett inslag i järnålderns gravritualer i komparativ religionshistorisk belysning. I: Fornvännen 89.

Nyberg, H.S., 1937: Irans forntida religioner. Olaus-Petri-föreläsningar vid Uppsala universitet. Stockholm.

Näsström, Britt-Mari, 2001: Fornskandinavisk religion. En grundbok. Lund.

Oldenberg, Hermann, 1970: Die Religion des Veda. 5. Aufl. Stuttgart.

Raudvere, Catharina, 2003: Kunskap och insikt i norrön tradition. Mytologi, ritualer och trolldomsanklagelser. Lund. (Vägar till Midgård 3.)

Rydberg, Viktor, 1889: Undersökningar i germanisk mythologi 2. Stockholm.

Simek, Rudolf, 1993a: Dictionary of northern mythology. Transl. A. Hall. Cambridge.

—1993b: Hugtök og heiti í norrænni goðafræði. Ritst. H. Pálsson. Þýd. I. Ásdísardóttir. Reykjavík.

—1995: Lexikon der germanischen Mytologie. 2., ergänzte Aufl. Stuttgart. (Kröners Taschenausgabe 368.)

Ström, Folke, 1985: Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid. 3 uppl. Stockholm.

Vries, Jan de, 1937: Altgermanische Religionsgeschichte 2. Religion der Nordgermanen. Berlin. (Grundriss der germanischen Philologie 12:2.)

—1957: Altgermanische Religionsgeschichte 2. 2. völlig neu bearbeitete Aufl. Berlin. (Grundriss der germanischen Philologie 12:2.)

—1962 [1977]: Altwestnordisches etymologisches Wörterbuch. 2. verbesserte Aufl. Leiden.

Särtryck

Saga och Sed

KUNGL. GUSTAV ADOLFS
AKADEMIENS ÅRSBOK
2003

ANNALES ACADEMIAE
REGIAE GUSTAVI ADOLPHI

Arvid Bringéus: Herrskap och hushållning på Kiviks Äsperöd med C. F. Falléns anteckningar 1821. 15. Gunnar Henriksson: Bålehus. Om skånskt skiftesverk. 16. Arne Biörnstad: Handelsmän tog tåget. Om handlande och hantverkare i Loshult.

Svenska sagor och sägner. 1. Mickels i Långhult sagor, utg. av J. Sahlgren och S. Liljeblad. 2. Sven Sederströms sagor, utg. av J. Sahlgren och S. Liljeblad. 3. Sagor från Småland uppteckнade av C. F. Cavallius och andra, utg. av J. Sahlgren och S. Liljeblad. 4. Sagor ur G. O. Hyltén-Cavallius and G. Stephens samlingar, utg. av J. Sahlgren och S. Liljeblad. 5. Sagor och sägner uppteckнade av G. Djurklou, utg. av J. Sahlgren, 1. 6. Sagor och sägner uppteckнade av G. Djurklou, utg. av J. Sahlgren, 2. 7. Ej utkommen. 8. Sagor från Närke berättade av N. Müntzing, utg. av M. Forsslund, 1. 9. Sagor från Åsele lappmark uppteckнade av O. P. Pettersson, utg. av H. Geijer, S. Liljeblad och K.-H. Dahlstedt, 10:I:1–2, II:1–2. 10. Gotländska sagor uppteckнade av P. A. Säve, utg. av H. Gustavson. 11. Folktro och sägner från skilda landskap uppteckнade av Eva Wigström, utg. av A. Stenklo, 12:I:1–2, II:1. Gotländska sägner uppteckнade av P. A. Säve, utg. av H. Gustavson och Å. Nyman.

Svenska gåtor. 1. Folkgåtor från Bohuslän samlade av H. Olsson.

Svenska lekar. 1. Gotländska lekar samlade av P. A. Säve, utg. av H. Gustavson.

Svenska visor. 1. Gotländska visor samlade av P. A. Säve, utg. av E. Noreen och H. Gustavson. 1–3.

Kungl. Gustav Adolfs Akademiens småskrifter. (Lantbruksförbundets tidskriftsaktiebolag. Stockholm.) 1. *S. Erixon*: Svenska kulturgränser och kulturprovinser. 2. *A. Sandklef*: Lin och linne. 3. *L. Levander*: Barnavård i Övre Dalarne vid 1800-talets mitt. 4. *L. Levander*: Barnuppfostran på svenska landsbygden i äldre tid. 5. *A. Sandklef*: Svensk biskötsel före 1850. 6. *B. Collinder*: Det finska nationaleposet Kalevala. 7. *B. Collinder*: Finnarnas folkliga kväden.

Hembygdsskildringar. 1. Rikssalen på Uppsala slott. 2. Bonäs Bygdegård. 3–27. Från kulturdagarna i Bonäs Bygdegård (fr.o.m. 1987: Kulturdagar i Bonäs Bygdegård) 1967–91.

Kungl. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok. 1. 1932–42. 2. 1942–57. Utg. av J. Sahlgren. 3:1–2. 1957–72. Utarb. av J. Tuneld. [4.] 1973–1987. Utarb. av M. Bjursén Carlberg.

J. E. Rietz: Svenskt dialekt-lexikon. 3. Register av E. Abrahamson.

Atlas över svensk folkkultur. 1. Materiell och social kultur. Redaktör: S. Erixon. 2:1–2. Sägen, tro och högtidssed. Redaktörer: Å. Campbell och Å. Nyman.

Sed och sägen. Festskrift till Edwin Berger den 13/5 1956.

Folkloristica. Festskrift till Dag Strömbäck den 13 augusti 1960.

Folk-Liv. Acta ethnologica et folkloristica Europæa. 1 (1933)–33/34 (1970).

Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Årg. 1 (1913)–91 (2003).

Arv. Tidskrift för nordisk folkminnesforskning (fr.o.m. årg. 35: Scandinavian Yearbook of Folklore, fr.o.m. årg. 49: Nordic Yearbook of Folklore). Årg. 1 (1945)–59 (2003).

Ethnologia Scandinavica. A journal for Nordic ethnology. Årg. 1 (1971)–33 (2003).

Svenska landsmål och svenskt folkliv. Årg. 120 (1997)–126 (2003). (Tidigare utg. av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.)

Distribution:
Swedish Science Press
Box 118, SE-751 04 Uppsala
E-post: info@ssp.nu

ISSN 0586-5360